

10. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 302 с.
11. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / Александр Матвеевич Пешковский. – [8 изд.]. – М. : Язык славянской культуры, 2001. – 516 с.
12. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1973. – 424 с.
13. Селиверстова О. Н. Второй вариант классификационной сетки и описание некоторых предикативных типов русского языка / О. Н. Селиверстова // Семантические типы предикатов : [монография] / [отв. ред. О. Н. Селиверстова]. – М. : Наука, 1982. – С. 86–157.
14. Словник української мови : в 11 т. / [гол. ред. кол. І. К. Білодід]. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т. 2 : Г-Ж. – 1971. – 550 с.
15. Філософський енциклопедичний словник / Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди ; [гол. редкол. І. Шинкарук]. – К. : Абрис, 2002. – 742с.
16. Шинкарук А. І. Психологія діяльності : навчальний посібник / А. І. Шинкарук, В. А. Шинкарук, Р. Т. Сімко ; заг. ред. А. І. Шинкарук. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. – 208 с.
17. Comrie B. Aspect : An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems / B. Comrie. – Cambridge : Cambridge University Press, 1976. – 142 p.

Овчинникова И. И. Концептуальные основы классификации глаголов действия.

В статье обосновано общее деление глаголов действия по семантическому показателю 'сфера активности субъекта', раскрыта взаимосвязь между понятиями "действие" и "активность", а также выявлены их отличия; описаны лингвистические и внемлингвистические основания, при которых "действие" может выступать как структурная единица "деятельности".

Ключевые слова: дифференциальная сема, глагол, действие, деятельность, субъект, активность.

Ovchinnikova I. I. Conceptual basis of classification of action verbs.

In the article the general division of verbs by semantic index 'subject's area of activity' was stated, the correlation between the concepts of "operation" and "activity" was discovered, and their differences were found; linguistic and extralinguistic grounds when "operation may be interpreted as a structural unit of activity" were stated.

Keywords: differential seme, verb, operation, action, subject, activity.

Пампура С. Ю.

Донбаський державний педагогічний університет

ПРОБЛЕМИ ЕТИМОЛОГІЇ В СТУДІЯХ О. Х. ВОСТОКОВА

У статті досліджуються проблеми етимології у слов'янських мовах на початку XIX ст. в інтерпретації видатного російського вченого О. Х. Востокова. Розкрито його погляди щодо методики етимологічного аналізу слів, яка є актуальною і для сучасного порівняльно-історичного мовознавства. Описані граматичні критерії та правила звукових переходів на матеріалі старослов'янської, східнослов'янських, польської та сербської мов. З'ясоване значення праць О. Х. Востокова для компаративістики.

Ключові слова: етимологія, слов'янські мови, реконструкція слів, праслов'янські форми, фонетичні правила, порівняльно-історичне мовознавство.

Етимологія вже давно міцно зв'язала себе з порівняльно-історичним мовознавством. Саме виникнення порівняльно-історичного методу і створення порівняльної граматики індоєвропейських мов базувалось на результатах етимологічних досліджень набагато більшою мірою, ніж прийнято вважати. Розвиток порівняльної фонетики цілком залежав від успіхів етимології [10, с. 19]. Значний

внесок у розвиток порівняльно-історичного мовознавства та етимології зробив видатний російський лінгвіст О. Х. Востоков.

Таємниця походження мови та різноманіття мов, питання про виникнення назв предметів в різних мовах цікавили людство споконвіку. Спроби дати відповідь на ці питання робились вченими ще в античній Греції та давній Індії. Та навряд чи ті пояснення були правильними. Адже навіть на початку XIX ст., намагаючись розкрити етимологію слова, поступали досить примітивно, відшукуючи у слові відоме, задалегідь складене уявлення про предмет, який воно позначає, удаваючись до безпідставних асоціацій. При цьому дослідника не хвилювало, що звукова схожість у цих випадках часто була випадковою [3, с. 71].

О. Х. Востоков прекрасно розумів неслухність подібних зіставлень, він намагався довести доцільність та можливість етимологічних досліджень. Перш за все, необхідно було змінити методику вивчення мовного матеріалу. У своїй рукописній праці “Этимологическое словорасписание” (1807) Востоков пише: “Я знаю, що етимологію називають даремним заняттям, яке існує тільки для задоволення пустої цікавості” [3, с. 72; 7, с. 4]. Він пропонує бути обачливим в етимологічному аналізі, який буде надійним, якщо його проводити на науковій основі. Його мета “була, щоб утвердивши, якщо можна, історичними та логічними доказами словотворення руської мови, пояснити цю історичну частину граматики для майбутніх наших лексикографів і покласти край один раз і назавжди будь-яким вільним і безпідставним словотворенням, які викидали в світ саморозумна неученість або всезбагнувша напівученість” [3, с. 72; 7, с. 4].

Порівнюючи матеріали різних мов, встановлюючи їх спорідненість, О. Х. Востоков розробив новий для того часу метод, який назвали порівняльно-історичним, і на прикладі власних досліджень наочно показав методику застосування цього методу [3, с. 75].

Ще у 1802 р. О. Востоков починає працювати над укладанням етимологічного словника старослов'янської мови. Однією з ранніх його робіт, у яких О. Востоков виступає як представник нового в мовознавстві порівняльно-історичного методу, є його рукописна праця “Корінні та першообразні слова мови словенської” (1802), яка надалі послужить нарисом для більш широкої праці з етимології [2, с. 258].

У своєму “Изложении об этимологическом словаре” (1809) він повідомляє, що працює над етимологічним порівняльним словником словено-російської та інших “єдинокореневих” з нею індоєвропейських мов, тобто не тільки польської, богемської та інших слов'янських діалектів, але й німецької, грецької, кельтської з їх діалектами, щоб показати різні ступені спорідненості між усіма мовами і поступове походження та перехід слів із однієї мови в іншу [7, с. 4].

О. Востоков розрізняє “першокласні” та “другокласні” слова. До першої групи він відносить слова “(primordiales), тобто а) такі назви (іменники та прикметники), якими позначаються предмети, найближчі до почуттів, також імена числівники та займенники; б) дієслова – визначники фізичних і моральних дій у природі; в) допоміжні частки слів, як то: прийменники, сполучники, вигуки” [7, с. 5]. Першокласні слова, за Востоковим, становлять найдавніший, власний, незапозичений шар лексики в кожній мові. Звідси О. Востоков робить важливий для методології дослідження слів висновок, який є дійсним у практиці сучасного порівняльно-

історичного мовознавства. Якщо “такі першокласні слова при тотожності значень у двох, трьох або багатьох мовах мають той же або подібний звук, то це може бути першим доказом, що мови ці одного походження” [7, с. 5].

До другої (*secundarii*) – назви знарядь, ремесел, мистецтв і т. ін., які у процесі торгових або культурних відносин народи найчастіше запозичують один у одного, схожість між якими не може бути доказом спорідненості цих мов. Ці роздуми О. Востокова про поділ слів на групи залежно від їх походження і уживання нагадують міркування Р. Раска про успадковані та запозичені слова. Для ілюстрації спорідненості мов О. Востоков використовує слова типу *око, сердце, день, ночь, солнце, вода, стою, лежу* та подібні, порівнюючи їх з відповідними словами різних, стародавніх та нових, європейських мов [5, с. 67].

Після цих двох розрядів Востоков визначив третій, який включав в себе “слова ново-Руські, тобто не Слов’янські, а іноземного походження, які пізніше були прийняті в мову або давні, але походження сумнівного” [7, с. 6].

Багато часу О. Востоков приділив вивченню старовинних рукописних пам’яток, що призвело його до дослідження “властивостей мови і різноманітних її форм, із змінами, яких зазнали ці форми впродовж століть у Росії та в інших землях слов’янських” [7, с. 14]. Такі дослідження вирости в славнозвісну працю під назвою “Рассуждение о славянском языке, служащее введением к грамматике сего языка, составленной по древнейшим оного письменным памятникам” (1820), у якій Востоков пропонує власну класифікацію слов’янських мов. Він наполягає на особливому вивченні східнослов’янських мов, які до того були включені у групу південнослов’янських. Досліджуючи проблему походження церковнослов’янської мови, Востоков виокремлює давній (пам’ятки IX – XIV ст.), середній (пам’ятки XV – XVI ст.) та новий (після XVI ст.) періоди.

Востоков розумів, що для наукового аналізу необхідно зіставляти слова декількох мов, не тільки близьких за походженням, але й далеких, не тільки сучасних, але й давніх. Про це він писав у статті “Задача любителей етимологии” (1812), у якій він звернув увагу на значення топонімічних назв для встановлення давнього “народонаселення” країн, зокрема на назви рік та озер, які закінчуються на *-га, -ва, -ма* тощо. Зазначив, що по пам’яткам можна встановити спорідненість арабської мови з єврейською, грецькою, латинською, німецькою та слов’янської з персидською та санскритською [3, с. 73].

Порівнюючи дані живих та мертвих слов’янських мов, Востоков не тільки виявив їх загальні риси та відмінності, але й реконструював праслов’янські форми, що стало виявом нового методологічного підходу до вивчення слов’янських мов. Учений довів, що старослов’янська мова не могла бути прамовою усіх слов’ян. Він принципово розрізняв давньоруську та старослов’янську мови, хоча й визнавав значний вплив старослов’янської на “руську” [12, с. 54].

О. Х. Востоков справедливо вважав, що діалектне членування було властиве вже праслов’янській мові. Він зазначає, що чим давніші письмові пам’ятки слов’янських діалектів, тим більше між ними схожості. В давнину, зазначає Востоков, не було значної відмінності між “руською” і церковнослов’янською мовами. Він стверджує, що за часи Кирила та Мефодія всі слов’янські племена могли з легкістю розуміти одне одного. Різниця діалектів, яка, без сумніву, існувала вже в самі давні часи у різних

слов'янських народів, не стосувалася ще відмінювань, дієвідмінювань, граматичних форм, а стосувалася більшою мірою відмінностей у вимові та у використанні деяких особливих слів [4, с. 53]. Востоков робить чимало нових, цілком оригінальних спостережень і висновків із фонетики та морфології старослов'янської мови.

На матеріалі цих мов учений описує фонетичні ознаки східнослов'янських мов, які відрізняють їх від старослов'янської та інших південнослов'янських мов. Це стосується повноголосся *oro, olo, ere, ele*. “Наприклад, руські слов'яни здавна говорили *волость* замість *власть*, *город* замість *град*, *берег* замість *брег* тощо” [4, с. 53]. Востоков вказує на звукові відповідності, які спостерігаються у досліджуваних ним мовах: *щ* у словах *нощь, пещь, врацати* і т. ін. замінювали здавна буквою *ч*: *ночь, печь, ворочати*; у польській мові спостерігаються відповідні зміни: *nos, ріес, wrасаć*; у сербській – *ноић, пјећ, враћати*. Таким же чином церковнослов'янське *жд* замінюється у руській мові *ж* (*вождь – вожь, дождь – дажь*), у польській – *dz* (*wodz*), у сербській – *ћ* (*воћ*) [4, с. 53; 11, с. 66–67].

На основі порівнянь старослов'янської, польської та руської мов він з'ясував звукове значення редукованих голосних Ъ та Ь, їх занепад або заміну голосними *o* та *e* в певних позиціях у давньоруській мові приблизно у XIII ст., встановив, що “руські не мали також звуків, які позначались буквами *ж, а* кирилівської азбуки” і доводить їх тотожність із польськими *ą, ę, ia, ie* [11, с. 68; 2, с. 259].

О. Х. Востокова з повним правом можна назвати одним з перших лексикографів: він брав участь у складанні “Словника церковнослов'янської та руської мов” (Т. 1–4, 1847), під його редакцією вийшли “Досвід обласного великоруського словника” (1852) та доповнення до нього (1858). Він автор “Словника церковнослов'янської мови” (Т. 1–2, 1858–1866) [3, с. 70].

Наведені факти свідчать, що О. Востоков ще у 1809 р. мав чіткі уявлення про спорідненість мов та методи виявлення цієї спорідненості, що будував він свій етимологічний словник (який, на жаль, не був закінчений) вже на нових лінгвістичних засадах [5, с. 68].

Першопроходцям завжди буває важко. О. Х. Востоков у етимології був першопроходцем. Він почав займатись нею, коли в мовознавстві не була ще розроблена методика збору та обробки мовного матеріалу, не були визначені мета та завдання етимологічних досліджень, не були з'ясовані принципи складання етимологічного словника [3, с. 71].

Етимологія є предметом дослідження багатьох сучасних лінгвістів. Визначені методи етимологічного аналізу, серед яких важливе місце посідає розроблений О. Х. Востоковим порівняльно-історичний метод. Роль О. Востокова в історії мовознавчої науки стисло і точно схарактеризував І. Срезневський: “Ніким не випереджений, сам собою потрапивший на пряму дорогу в той час, коли і на заході не чулося ще подиху нового історичного напрямку філології і мовознавства, Востоков зробив ряд відкриттів, які повинні були змінити уявлення про слов'янську мову, що панувало доти. Цим поглядом на долю слов'янської мови, що збігся з наступними відкриттями західноєвропейських філологів, Востоков заклав міцну основу слов'янської філології як самостійної галузі філологічних досліджень: усі слов'янські філологи повинні були стати його послідовниками або залишитись в числі відсталих.

Крок незабутній: його одного б вистачило, щоб поставити Востокова поряд з великими подвижниками науки” [7, с. 35-36].

Л і т е р а т у р а :

1. *Алпатов В. М.* История лингвистических учений : учеб. пособие / В. М. Алпатов. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Языки славянской культуры, 2005. – 368 с.
2. *Амирова Т. А.* История языкознания : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Т. А. Амирова, Б. А. Ольховиков, Ю. В. Рождественский ; под ред. С. Ф. Гончаренко. – 2-е изд., стер. – М. : Издательский центр “Академия”, 2005. – 672 с.
3. *Введенская Л. А.* Этимология : учеб. пос. / Л. А. Введенская, Н. П. Колесников. – СПб. : Питер, 2004. – 221 с.
4. *Востоков О. Х.* Рассуждение о славянском языке, служащее введением к грамматике сего языка, составляемой по древнейшим оного письменным памятникам // Звегинцев В. А. История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях / В. А. Звегинцев. – часть 1, 3-е изд., доп. – М. : Просвещение, 1964. – 466 с.
5. *Ковалик І. І.* Загальне мовознавство. Історія лінгвістичної думки : навч. посіб. / І. І. Ковалик, С. П. Самійленко. – К. : Вища школа, 1985. – 216 с.
6. *Лоя Я. В.* История лингвистических учений : матер. к курсу лекций / Я. В. Лоя. – М. : Высш. шк., 1968. – 308 с.
7. *Срезневский И.* Обзорение научных трудов А. Х. Востокова, между прочим и неизданных / И. Срезневский. – СПб., 1865. – 53 с.
8. *Сусов И. П.* История языкознания : учеб. пособие для ст-в старших курсов и аспирантов / И. П. Сусов. – Тверь : Тверской гос. ун-т, 1999. – 292 с.
9. *Томсен В.* История языковедения до конца XIX века (краткий обзор основных моментов) / В. Томсен. – М., 1938. – 160 с.
10. *Топоров В. Н.* Исследования по этимологии и семантике / В. Н. Топоров. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – Т. 1 : Теория и некоторые частные ее приложения. – 2004. – 816 с.
11. Хрестоматия по истории русского языкознания [учеб. пос. / сост. Березин Ф. М.; ред. Филин Ф. П.]. – М. : Высшая школа, 1973. – 504 с.
12. *Шулежкова С. Г.* История лингвистических учений : учеб. пособие / С. Г. Шулежкова. – М. : Флинта : Наука, 2004. – 400 с.

Пампура С. Ю. Проблемы этимологии в студиях А. Х. Востокова.

Статья посвящена исследованию проблем этимологии в славянских языках в начале XIX в. в интерпретации выдающегося русского ученого А. Х. Востокова. Раскрыты его взгляды на методику этимологического анализа слов, которая актуальна и для современного языкознания. Описаны грамматические критерии и правила звуковых соответствий на материале старославянского, восточнославянских, польского и сербского языков. Дана оценка деятельности А. Х. Востокова для компаративистики.

Ключевые слова: *этимология, славянские языки, реконструкция слов, праславянские формы, звуковые законы, сравнительно-историческое языкознание.*

Pampura S. Yu. Problems of etymology in A. Vostokov's school.

The article deals with the problems of etymology in the Slavonic languages in early XIX c. in the research of the outstanding Russian scientist A. Vostokov. There given the analysis of his approach to the methods of the etymological researches which are still actual for modern linguistics. The grammatical criteria and phonetic rules on the data of the ancient Slavonic, Eastern Slavonic, Polish and Serbian languages which are the basis of the etymological analysis are described. Vostokov's significance for the comparative linguistics is estimated.

Keywords: *etymology, the Slavonic languages, reconstruction of words, ancient Slavonic forms, phonetic rules, comparative-historical linguistics.*